

FOLKLOR Û RISTA WÊ YA LI SER CIVAKÊ

Mustafa Borak/ Turkîya

PUXTE:

Me got, folklor, aqilê tomerî ye û pêvajoyek dîrokî û domdar e. Bi gotinek din, folklor, hêmanek karîdar û piralî ye jî. Jiber ku eynika ruh û giyana civakan e; bi nasandina folklorê ve rewş û kesayeta gelan xwe dide xuyandin. Her gelek, li gor xwe danhevî û taybetmandiyên xwe kod û şîfreyên xwe hene. Yên ku dixwazin civakekê nas bikin, an jî midaxeleyî civakekê bikin, berî her tiştî divê wan şîfreyên wî gelî binasin. Ew şîfre jî zêdetir di nava folklorê gelan da cih digirin. Lewra nixwên folklorê bi awayekî xwezahî li ser civakê bandorek zêde diafirînin. Ji ber ku duriv û kesayeta gelan e, pêwîst e folklor tenê wekî hêmanek çandî û hunarene neyê dîtin. Ji ber wê boneyê, di damezirandin û teşegirtina civakê da rolek folklorê ya girîng heye.

Peyvên Serekî: *FOLKLOR, CIVAK, Destan, gotinên pêşîyan, biwêj, çîrok, çîrvanok*

A) Folklor

Berî ku dest bi mijara folklorê ya li ser rêxistina civakî bikin, divê em di derbarê folklorê da çend agahiyan bînin zimên ku mijar baş bê têgihîştin.

Çawa ku tê zanîn, her warek jiyanê ya bingeîn, di heman demê da mijara beşeke zanistê ye. Ji van beşên zanistê yek jî folklor e. Bi gotinek din, divê em mijara folklorê wekî beşek zanistê bibînin û li gor wê nêzik bibin. Wekî beşek zanistê pejiwandina folklorê di nîvê sedsala hezar û nehsidî da berê li Îngilistanê dest pê kiriye.

Folklor jî wekî beşên din ên zanistê, ne bi tena serê xwe ye. Ew jî wekî beşên din yên zanistê bi civakzanî, erdnîgarî, felsefe, çand, dîrok, wêje, aborî, huner, mîmarî û her wekî din bi gelek beşên cihêreng ve bi awayekî diyalektîk têkildar e.

Berî her tiştî divê em bizanibin ku girîngiya folklorê ji hêza gel tê. Lewra hêmanên folklorî wekî qanûn û zagonên gel in. Ew hêman, gelek caran ji qanûn û zagonên dewletan ji yên fermî bêhtir bi bandor in. Çimkî folklor jiyan gel e. Çimkî folklor hişmendî, nêrîn û helwesta gel e. Folklor, li ser feraset û kesayeta gel, li ser edet û toreya gel, helwest û timtêla gel, lêgerîn û lêkolînê dike. Zanista folklorê, bi awayekî rasteqîn taybetmendiyên ruh û giyana gelan, raman û mantelîta gelan diçespîne. Wan li gor azî û rêbazên xwe dinirxîne û encamên wan ji me ra radigihîne.

Di pêvajoya mirovahiyê da her gelî, li gor têkiliyên xwe yên civakî, aborî û giyanî çandek afirandiyê. Ew çand, di encama têkiliyên hilberîn û parvekirinê da tim pêş ve çûne, û tim dewlemend bûne û tim kemilîne. Di pêvajoya demê dali ser her erdnîgariyekê, li her welatekî ew çand bi awakî hevpar û kolektîf pêk hatine û bûne hişmendî û bûne parçeyek ji jiyanê gel. Em dikarin rewşa gelan a hilberînê, têkiliyên wan yên hilberîn û parvekirinê di folklorê da bi awayekî zelal bibînin. Bi guherîna civaka komûnal, koledarî, feodal û kapîtalîzmê daango di her serdemên girîng da rewşa folklorê jî guheriyê û ji nû ve hatiye afirandin.

Folklor, aqilê civakê, yê tomerî ye. Ji ber wê bi hêz û karîdar e. Bi saya wî aqilê tomerî di pêvajoya demê da bûyekesayet û nasnameya civakê. Lewra folklor, hemî tiştên daringî û manewî ku di jiyana gel da cî digirin tev da dihundirîne nava xwe. Bi gotineke din, folklor malê gelan e. Tecrûbe, zanîn, ked, hilberîn û nexşeya jiyana civakêye. Roniyê dide dîrokê û wê nîfş bi nîfş digihîne rojên pêşîn. Folklor afirînerî, huner û merîfeta gel e. Ji ber wê jî em dikarin bi rehetî bibêjin ku destpêka civakbûnê û ya folklorê pev re meşiyane. Lewra dîroka folklorê, dîroka mirovahiyê bi xwe ye.

Mijarên folklorê hem zehf zêde ne, hem jî cihêreng in. Di nava mijarên folklorê da zêdetir dengbêjî, destan, efsane, gotinên pêşîyan, biwêj, cefen, çîrok, çîrvanok, meselok, qewlik, pêkenok, kilam, stran, payîzok, beyt, qesîde hene. Ji bilî wê, lorîyên qundaxan, pê şabûna zarokan, zêmarên li ser mirîya tîn gotin, nîfir, dua, tiştanok, têderxistinok, zûgotinok û her wekî din gelek mijar di nava folklorê da cih digirin. Dîsa rewşa civakê, ya edet, tore, dad, ol û aboriyê, ya berxwedan û îxanetê, ya avahî û mîmariyê, ya xawrin, vexwarinê, ya cil û bergan, di nava zanista folklorê da cih digirin. Kesayeta gel, çanda şer û aştiyê, rewşa malbatê, pîvanên civakê, felsefe û baweriyên gelan, di nava folklorê da xwe didin der. Dîsa ji bilî wan rûniştina li ser sifrê, rêbazên xwezgîniyê, lîstikên zarokan, kişik, nebelek, cirîd di nava folklorê da ciyê xwe digirin. Adetên wekî Newroz, kosegelî, def û dawet, govend, cerg û bez, qelen û cihêz, bûka baranê, bindarûk, zozan, kon, çît, berxbirr û beranberdan hemî di nava folklorê da ne. Nexş û moçikên xalî û xalîçeyan, ên tevn û teşîyan, şal û şapik, koffî û kitan, têkiliyên dê û bav û ewladan, a bûk û xesîyan, a zava û xezûran, a tî û jintîyan, a mêvan û mazûbanan, têkiliya kirîvatiyê, xînamîtiyê, destbiratî, hevaltî, dostî, lêzim û eqrebetiyê, tev da mijarên folklorê ne.

Bi kurtasî folklor ji dema hemlebûna dayîkê û ji dawa dê ketinê da dast pê dike û heta derê gorêberdewam dike. Lê li wir jî naqede, heta dua, sersaxî (taziye) xêr û xêratê didomîne. Lewra, folklor jiyana bixwe ye.

Divê li ser pênasiya folklorê da jî bi kurtasî çend tiştan em zelal bikin. Ji ber ku di nava zaravayên kurdî da hinek gengeşî hene, gelo kurd peyva folklorê çawa pênase dikin, an jî divê çawa pênase bikin?

Di zaravayê Kurmancî da *zanistiya gel*, di soranî da *xelknasî*, di Kirmanckî da *zanistiya şarî* tê gotin. Kurdên sovyeta bere jî li şûna peyva folklorê, peyva *zargotinê* bi kar tînin. Ya rastî ev hemî pênase jî di cî da ne. Ji van pênaseyan bi taybetî ya Kirmanckî ji ber ku peyva *şar* hem wateya bajar û hem jî wateya *şaristaniyê* (medeniyetê) dide siruştî û pir balkêş tê xuyan. Lê peyva *zargotinê* jî her çiqas têra hinek mijaran neke, wekî mîmarî, kinc û libas, xwarin, vexwarin û hwd. lê bi gelemperî ew jî tê pejirandin û li kurdî jî tê. Lewra peyva *zargotinê* ji bo çanda devkî tê bi kar anîn û ji bo wê jî di cih da tê xuyan. Lê belê têgiha *zargotinê* wateya folklorê ya dorfireh tam nade.

Di wê derbarê da li Amedê di Mijdara sala 2019 de di komxebatên beşa folklorê da (Ya waqfa Mezopotamyayê da) me kesên ku bi folklêrê re serê xwe dêşandin, li ser vê têgihê li hev kirin ku di xebatên xwe da zêdetir peyva folklorê bi kar bînin. Her çiqas di wê komxebatê da ji parçeyên din yê Kurdistanê da jî hebûn, lê helbet ev bi tenê ji hêlê an jî dudyan ve nabe. Her çiqasî di şerd û mercên îroyîn da pir zor be jî, lê divê di derbarê mijarên wisa girîng da li her çar parçeyên Kurdistanê pîspor û zanayên wan bêne ba hev û bi azîna dengdana zêdeve biryarên têgihên wisa û her wekî din tev da bidin.

B) Rista folklorê ya li ser rêxistina civakê

Me got, folklor, aqilê tomerî ye û pêvajoyek dîrokî û domdar e. Bi gotinek din, folklor, hêmanek karîdar û piralî ye jî. Jiber ku eynika ruh û giyana civakan e; bi nasandina folklorê ve rewş û kesayeta gelan xwe dide xuyandin. Her gelek, li gor xwe danhevî û taybetmandiyên xwe kod û şîfreyên xwe hene. Yên ku dixwazin civakekê nas bikin, an jî midaxeleyî civakekê bikin, berî her tiştî divê wan şîfreyên wî gelî binasin. Ew şîfre jî zêdetir di nava folklorê gelan da cih digirin. Lewra nîrxên folklorê bi awayekî xwezahî li ser civakê bandorek zêde diafirînin. Ji ber ku duriv û kesayeta gelan e, pêwîst e folklor tenê wekî hêmanek çandî û hunarene neyê dîtin. Ji ber wê boneyê, di damezirandin û teşegirtina civakê da rolek folklorê ya girîng heye.

Folklor, ji bo sazîbûna pergala civakê risteke girîng dilîze. Folklor nas Bedran Hîkmet girîngiya folklorê wiha tîne zimên: *“Roleke girîng a folklorê di tenzîmkirina civakê da heye. Piraniya berhemên folklorê bi rengekî xizmetê li sîstema civakî ya heyî dikin û wê diparêzin. Dema ku em civakeke bê folklor, bê urf û edet bifikirin, li wê derê ne pêkan e ku sîstemeke civakî hebe.”* (Hikmet B. 2016, r.11)

Rista folklorê ya li ser civakan bi zêdetir di demên şer, dagirkerî û asîmilasyon û guherînê da xwe dide der. Wekî ku tê zanîn, di dinyayê da şer pevçûn, dagirkerî û talan heta niha neqediyaye û wisa tê xuyan ku hîn dê demeke dirêj jî neqede. Hîn jî masiyên mezin, yên biçûk dardiqutîne. Hîn jî hişmendiya hakimbûn û mezinbûnê berdewam e.

Bêguman, dagirkerî, mêtînkirî û serdestî tenê li ser axê pêk nayê. Serdest heta ku li ser mêjî û ruhê gelan erka xwe serdest nekin, nikarin dagirkeriya xwe mayînde bikin. Ji ber ku civak bi çand û kesayeta xwe ve heye, serdest berî her tiştî dixwazin civak ji wê kok û binyata xwe dûr bikevin, nasname û kesayetiya xwe wenda bikin û bişibin serdestên xwe. Di vê derbarê da dîrokzanê Îngilîz û serokê lijneya perwerdekirina (ango bişavtin û asîmilasyona) hîndistanîyan Thomas Bibington Maculay, rewşa bişavtina gelan, bi awayekî zelal radixe ber çavan û wiha dibêje: *“Em ê bi belavkirina ziman û çanda Îngilîzan a li Hîndistanê modelek, tîpek wisa biafirînin ku her çiqas ew bi xwîn, bi reng û çermê xwe Hindî bin jî, lê dê bi hişmendiya xwe ve, bi dîtin, raman ve û bi zewqên xwe ve Îngilîz bin.”*

Bêguman rewş û timtêla folklorê gelan, ji hêla serdestan ve tim tê şopandin û li gor wê tê hereket kirin. Ew, her tim nîrxên civakan li pêş çavan digirin û li gor wê nêzîkî wan dibin. Ji bo ku bişavtin, asîmilasyon û guherînê ji destên wan tê texsîr nakin. Di wê nêzîkatiya serdestan da rêbaza wan ya herî bingeşîn bikaranîna dîn û baweriyê ye. Bi gelemperî dîn û baweriyê derdixînin pêş. Çimkî dizanin, her civak di derbarê baweriyên xwe da hesas e. Ji ber wê jî tim dîn û mezheban ji xwe re dikin alet, dikin hincet.

Bedran Hîkmet di vê derbarê da wiha dibêje: *“Lewra, her sîstem an jî îdeolojî dixwaze civakê li dû armancên xwe organize bike. Ji bo birêxistina civakekê desthilatbûna li ser jiyana wan a manevî, an jî tesîrkirina li ser meyla maneviyata wan gelekî girîng e. Folklor jî kêleka dîn û bawerîyan, di pêkhatina bawerîya civakê da yek ji çalaktirîn rolê dilîze.”* (Hikmet B. 2016, r10)

Wekî mînak dewletên li ser Kurdistanê hakim in, ji ber ku Kurd jî nola wan mislimanin û bi dînê îslamîyetê bawer dikin, wê hêmana dîn gelekî li ser Kurdan bi kartînin. Argumana dewletê ya ku herî zêde pêk tîne û tim dibêje: *“Dînê me yek e, Xwedayê me yek e, pêxemberê me yek e, qurana me yek e.”* Her çiqasî ew angaşt wekî

xalên cuda bêne nîşandan jî, lê hemû jî yek tişt e. Ew jî tenê dîn e. Di vê derbarê da çespandina Amîrcal Cabral pêşengê têkoşîna Angolayê gelekî balê dikişîne, Cabral dibêje: *“Dema Portekîzî hatin welatê me, di destên wan da încila pîroz û di destê me da jî axa me hebû. Lê demekê bi şûnda me dît ku, încîl di destê me da ye, axa me jî di destê wan da ye.”* (Davidson B. 1976)

Li bakûrê Kurdistanê, didema berxwedana Dêrsimê da, dewlet, ji bo heta ku amadekariyên xwe yên leşkerî pêk bîne, heyetekê dişîne Dêrsimê. Ew heyet ji ber ku Dêrsimî elewî ne, ji wan re wekî elewîyan bi sondên elewîyan sond dixwin kutîstekî bi wan nakin û ew tenê ji bo aştî û biratiyê tevdigerin. Bi wê sondêve baweriya elewîyan bi xwe tînin. Bi wî awayî demeke dirêj wan dixapînin. Armanca wan ew bûye ku di wê navberê da riya trêne çê bikin û leşkerên xwe bi trêne, bînin ser Dêrsimê û qetîlamê bikin. Di encamê da jî daxwaza wan bi cih tê û qetlîamek mezin tê kirin. Hîn roja îroyîn jî bi riya dîn û mezheban ve çî xapandinên mezin pêk tên li ber çavan in.

Di guherîn û pêş ve çûna civakan da bandora destanan jîcîhkî girîng digirin. Bi taybetî di pêvajoya şoreş û pêkhatina netewebûnê da nîrxên wekî destan û efsaneyan rolekhêjahildigirin ser milê xwe. Ji ber ku lehengên destanan tim li hember neheqiyê, li hember zordestiyê şer dikin, ew ji gelan re dibin mînak. Mêrxasî û berxwedana lehengên destanan, hestên azadiyê û ramana welatperweriyê geş dikin. Di pêvajoyên wisa kelecana da ew lehengên destanan, ji gelan re dibin rolmodel. Ew yek jî hêza yekîtiya gelan xurt dike û dibe sedema têkoşîna azadî û serbestbûnê.

“Yên bindest her çîqaşî bi awayekî aşkere nedin xuyandin jî, ji lehengan û gotin û kirinên lehengan re pir hewasa wan tê. Ew wan perest dibînin, çimkî ew gotin û kirinên lehengan, ya daxwaza dilê wan e. Çimkî mirov ji bo ku mirovatiya xwe ya hêrifandî û qels tîk bibe, pêdiviya lehengan dil dike. Însan ji bo xwebawerî û giramiya xwe, ji nû ve bi dest bixe, hewcedariya lehengan daxwaz dike.” (Karataş H. 2010, r15)

Di vê derbarê da destana Fînî ya bi navê *Kalevala* mînakek pir girîng e. Bandora vê destanê ya li ser Fînîyan hêjayî lêkolînê ye. Çîroka destana *Kalevala* bi kurtasî wiha pêk tê: Lêkolînanê Fînî yê bi navê Elias Lönnrot (1802-1884) di dema lêgerîn û lêkolînan da, rastî destana Fînî ya bi navê *Kalevala* yê tê. Elias ji deverên cuda cuda 4.000 malikên vê destanê berhev dike û di sala 1829 an da wekî pirtûk diweşîne. Piştî ku ew destan tê çapkirin, li seranserê welat gelekî deng vedide û gelek bala Fînîyan dikişîne. Di wê navberê da li gelek deverên Fîlandiyayê ji Fînîyan gelek malikên din yên Kalewelayê ji Elias ra tê şandin. Di encamê da hejmara malikan bi wî awayî digihîje 22.795 an. Di wê keliyê da ji ber ku zimanê destanê Fînî bûye, di nava gel da pêşbaziya hînbûna zimanê Fînî dest pê dike. (Borak M. 2022) Piştî wê kelecana dema ku Rûsya Fîlandiyayê dagir dike, bandora destana “*Kalevala*” yê di şerê serxwebûn û azadiya da gelekî dedikeve pêş. Ev destan ji bo gel, ji bo serhildêran dibe pêşeng, dibe îlham, dibe sînerjî û gelê Fînî radike ser piyan.

William Wilson girîngiya destana Kalewala yê ya li ser netewetiya Fînîyan bi awayekî pir zelal destnîşan dike û wiha dibêje: *“Rojê ku Kalevala derketê meydanê, hemî cîhana şareza berê xwe da Fîlandiyaya jibîrbûyî. Kalevala di jiyana me ya neteweyî de xaçerêyek şikestinê ye. Ya rast, wek neteweyekê peyda bûna me, bi peyda bûna Destana Kalevala yê ve girêdayî ye. Fînî bi Kalevalayê ve fêrî xwe bûne û ji xwe bawer kirine. Di nava gel de hişmendiya neteweyî bi kalevala ve hişyar bûye.”* (Çobanoğlu Ö, r. 121)

Ji bilî wê, destana herî kevin *Gilgamiş* a Mezopotamyayê hîn jî di rojeva dinyayê da cihê xwe digire. Dîsa Îlyada û *Odyseia* ya Yewnanan ku (B.Z) di sedsala 11-12 an da pêk hatiye û mînakek pir girîng û dîrokî ye. Ji bilî wan, dema ku mirov qala gelê Faris dike, berî her tiştî destana *Şehname* ya Fîrdevsî tê bîra mirov. Destana *Şehname* jî di dinyayê da gelekî bi nav û deng e. (Borak M. 2022 r. 4) Ji bo gelê Tirk, destan *Köroğlu*, ku li hember Mîrê Bolîyê berxewdanek mêrxasî dike pir girîng e. Dîsa lehengiya *Dadaloğlu* û çîrvanokên *Dede Korkut masalları* di çanda Tirkanda girîngin. Her wekî wê, *Mahabharata* Hîndûyan, *Îgora Rûsan*, *La Cîd* a Spanyolan tev da nîşaneyê kesayet, hebûn û bingeha wan gelan in. Ew destanan bêguman ji bo wan gelan şûna serfirazî û şanaziye ne. Ew destanan ruh û giyana wan gelan ji hemû dinyayê re didin xuyakirin.

Di vê derbarê da ji bo Kurdan jî destana Kawayê Hesinkar yê ku li hember Dehaqê xwînmij têdikoşe û Dehaqê zalim dike pir watedar e. Lewra Kawayê Hesinkar, yekîtiya Kurdan pêk tîne. Ev destan di pêvajoya azadiya Kurdan da kêrta kêvir e. Destana newrozê, ya Kawayê Hesinkar ji bo tekoşîna Kurdan ya îroyîn jî mînakek pir pîroz e. Girêdayî wê destanê, serhildêrê kela Amedê Mazlûm Doxan jî wekî Kawa yê dema dawîn "*Kawa yê Hemdem*" tê bi nava kirin. Îro Kurdên ku qet naçin tu şahî û cejnên jî, roja newrozê teqez beşdarî pîrozbahiyên newrozê dibin.

Dîsa destana Xano yê Çengzêrîn, ango ya destana Kela Dimdimê model û mînakek pir hêjaye. Li hember dagirkeran ceng û têkoşîna Xanoyê Çengzêrîn, bi taybetî jî berxwedana diya wî û xanima wî di hukûm û şexsiyeta jina Kurd da mînakên şanaz û serbilindiyê ne. Wekî destanên gel, ev hemû mînakên nîşanê didin ku nîrxên folklorê ji bo civakê dibin sembol û remza berxwedan û rizgariyê. Wisa dixuye ku heke gel bi nîrxên xwe bi baweriyên xwe xwedî derkeve, di wê astê, sînerjiyek pêk tê, ew sînerji jî dibe hêzek mezin tu kes li hember nikare bisekine.

Ji ber hikariya folklorê ya li ser gelan, nêzîkatiya dewletên emperyal jî li ser nîrxên folklorê zêdetir dibe. Bi gelemperî ji salên 1800 şûnda dewletên emperyal, bi armanca nasandinaçand û kesayetagelan, misyonerên xwe şandine welatên paş ve mayî. Ji bo ku armancên xwe yên mêtîngerî pêk bînin, li wan welatan lêgerîn û lêkolîn bi destên misyonerên xwe dane çekirin. (Borak M. 2020, r. 33) Lê li gel wan armancên qîlêr, ji wan misyonerên hinek bi niyeta qenc tevgerîna û ji bo wan gelan xebatên hêja jî bi kar anîne. (Borak M. 2020, r. 33)

Nivîskar Firat Cewherî, di pêşgotina pirtûka bi navê, *Kultur û Edebiyata Devkî ya Şerefxan Cizîrî* da wiha dibêje: "*Loma jî riya kîjan gerok, misyoner an jî konsolosî bi Kurdistanê ketibe, li ser kurdan, li ser zimanê wan, li ser folklorê wan, li ser kultura wan li ser edebiyata wan ya devkî an bi zimanê xwe, an bi zimanê kurdî tiştin nivîsandine. Ew canik û camêrên ha hem xwestine ji windabûna edebiyata kurdî ya devkî re bibin asteng, hem jî hewl dane ku ruhiyeta kurdan, dewlemendiya dîroka wan, kevinbûna zimanê wan û rabûn û rûniştina wan bi riya edebiyata wan ya devkî hîn bibin û nas bikin.*" (Cizîrî Ş. 1999, r8)

Di vê derbarê da Ramazan Pertev sînoren dewletên emperyal fireh dike û wiha pê ve diçe: "*Lewra hemû welatên çi totalîter, çi ne totalîter, li gor armancên xwe yên konjektora folklor bi kar anîne. William S. Fox, vê yekê bi tîgiha "polîtîkaya folklorê" pê-nase dike. Li gorî wî, ji Almanyaya Nazî û Rûsyaya Sovyetê bêtir, bikaranîna folklorê bi*

armancên polîtîk li welatên mîna Fransa Îngilîstan û Amerîkayê jî berbelav e."(Pertev R. 2015, r. 31)

Di vê derbarê da ya balkêş ew e ku mixabin gelek caran rêveber û rayedarên civakan wekî dewletên emperyal girîngiyê nadin nîrxên folklorê civaka xwe. Wekî mînak li Bakûr di vê derbarê da xemsariyek sazî û dezgehên Kurdan li hember ziman û folklorê heye. Ew xebat zêdetir li ser milê şexsên pispor û dilxwazan tîn meşandin. Ev yek kêmasî û xeletiyek pir girîng e.

Dema damezirandina dewleta Tirk da, rêveber û rayedarên Tirk gelek rûmet dane nîrxên xwe yê folklorîk. Ji ber ku wêdemê di nava gelê Tirk da hişmendiya Tirkbûnê, netewbûnê zêde tunebûye, rayedarên nîrxên folklorê ji bo netewbûna gelê xwe wekî çareserî bi kar anîne. Ji bo wêyê Komara Tirkiyeyê sala 1932 da bi navê *Malên Gel* saziyekavakirîye. Di demeke kurt da gelek şaxên *Malên Gelli* bajar û navçeyan, hetta li gundan jîhatine vekirin. Rayedarên dewletê ewqas girîngî dane wê saziyê ku butçeya wê ji ya wezartan jî zêdetir bûye. Bi wî awayî gelê ku hest û hişmendiya Tirkbûnê da pir qels bûne, di mêjiyê wan da hizra netewewiyê derketiye pêş. (BAŞGÖZ İ. 2011) (Her çiqas bi riya wê saziyê *Malên Gel* raman û hişmendiya Tirkbûnê pêş ve çûye jî, lê fikir û ramanek nijadperest û mêtînkêrî jî hatiye dayîn. Taybetî bi riya şaxên xwe yê Kurdistanê jî li ser gelê Kurdan û zimanê kurdî bişavtin û asîmîlasyon jî bi karanîne.) Ji bilî wê di heman katê da ji bo xebatên ziman jî saziya TDK (Saziya Zimanê Tirk) avakirine. Bi taybetî xebatên TDKyê pir girîng in. Bi saya xebatên TDK yê hem zimanê xwe dane zelalkirin, hem jî li ser nîrxên folklorîk lêgerîn û lêkolîn kirine. Di wan deman da TDK yê ji bo berhevkirina biwêj û gotinên pêşiyar, serê her gotinekê wekî heqdest pere dane lêkolînanan.

Ji bilî wê, rist û xizmeta folklorê belkê ya pêşîn û herî girîng, parastin û pêşvebirina ziman e. Me li jor jî got, zimanên ku nebûne zimanên fermî û neketine nava nivîsê, parastina wan zêdetir bi rêya folklorê pêk hatine. Zimanên bindest, bi saya folklorê firsenda jiyanê dîtine. Bêguman, ziman bingeha ruhê neteweyebûnê yajêneger û û pîroz e. Lewra ziman ji hêla zanyaran ve wekî aqilê duyemîn tê pejirandin. Ji bo yekitiya netewayan ziman ruhekî hevpar diafirîne. Bêguman windabûna ziman, windabûna neteweyê bi xwe ye. Zimanê kurdî jî yek ji wan zimanan e. Di pêşgotina Çîrokên Biwêjan da ew rewş bi kurtasî wiha hatiye zimên. *"Ji ber rewşa Kurdistanê ya stratejîk û jeopolîtîk Kurdan zêde firsend û derfetên perwerdehî, nivîsîn û arşîvkirinê nedîtine. Her tiştên xwe bi rêya zimanê xwe dane der. Ziman ji bo Kurdan bûye gayê dîz kulozan. Hemû derd û kulên xwe, serpêhatî û karpêkên xwe li ser zimên bar kirine."*(Borak M. 2018, r. 9)

Dîsa zimanzan û nivîskar Bahoz Baran, di hevpeyvînekê da girîngiya ziman û rista folklorê ya li ser netewayan wiha bi hev re tîkildar kiriye û gotiye: *"Folkloras dibêjin, folklor ruhê miletan e, em dikarin berê gotinê fireh bikin û bibêjin, ziman, bîrdoziya miletan e û folklor jî stûna wî zimanî ye. Bîr û bawerî û raman û xeyalsazîya miletekî di folklorê wî miletî da diheve. Îcar wextê gotinê ser folklorê Kurdan, em dibînin ku gur û geş û zengîn e ku mirov pir rehetî dikare gelek taybetiyên miletî di nava wê gencîneyê da bibîne."* (Baran B. 2018, hevpeyvîn)

Hêz û zengîniya zimanê kurdî ji bingeha zargotina dewlemend tê. Ji ber wê me got, peywira parastina zimên bi taybetî bi saya çanda devkî, ango bi zargotinê pêk tê. Tekin Çiftçi di vê derbarê da wiha dibêje. *"Çanda devkî tenê beşek ji folklorê ye, lê ew ya*

herî girîng e. Hemî çalakîyên zimanî û hestiyarî di nava çanda devkî da jîn dibin." (Çiftçi T. 2012, têt a lîsansa bilind)

Rol û rista folklorê yek jî ya pêkanîna yekîtiya civakê ye. Wekî ku di bandora destana Fîniyan Kalewalayê da jî me anî zimên, em dikarin bibêjin ku folklor bi berhem û nirxên xwe ve di nava civakê da rêgezek hevpar û kolektîf pêk tîne. Bi gotinek din ev xizmetan, di heman demê da xîm û bingeha yekîtiyê netewebûnê jî diafirînin. Di civaka Kurdan da zêdetir jî bi saya dengbêjan civakê heman stran, heman çîrok guhdarî kirine, heman pêkenokankenîne, di heman govendê da destê hev girtine, bi wî awayîdi nava civakê da yekbûnek, yekîtiyekçê bûye. Bi kurtasî em dikarin bibêjin ku hêmanên folklorê civak nêzî hev kiriye û yekîtiya wan xurtkiriye.

Bandora folklorê yek jî afirandin û pêşve birina çandek hevpar e. Civakbi saya folklorê dibe xwedî hişmendî û çandek hevbeş. Ew çand û hişmendiya hevpar jî bi awayekî xwezayî mantalîteyek yekgirtî derdixepêş. Piştî ewqas salan bi heman nirxan ve ji yîn û bi heman edet û toreyan ve hasilbûncivakê nêzî hev dike. Rewş tê wê astê ku li hember bûyeran, civak heman tawîr û heman bertekê nîşandide.. Di nava gel da nirxên camêrî, namerdî, mîrxasî û qelsmêrî, nirxên namûs û bênamûsiyê, nirxên îxanet û berxwedanê, yên dostî û merivatiyê û her wekî din tev da dişibin hev. Her civak li gor wan nirxên hevpar, dibe xwedî giyanek xweser, teşe digire û li gor wê çandê, li gor wê mantelîteyê areste dibe.

Ji bo wê çanda hevpar mirov dikare gelek mînakên bide: Di sala 1930 da bi hezaran Ermen ji ber qetlîama dewleta Tirk li Dêrsimê xwe diavêjin ber bextê Seyîd Riza, Seyîd Riza wan diparêze. Wexta kurayedarên dewleta Tirk wan ji wî dixazin, Seyîd Riza bersîvek ku li gor çand û kesayeta Kurdan dide ji wan û ji wan re dibêje: *"Em, teyrên birîndar teslîm nakin."* Ew helwesta Seyîd Riza mînaka mêranî û camêrî û hewldana Kurdan ya xwedîderketina mazlûm û ketiyan nîşanî me dide. Pêwîst e ev bersîv bi hişmendiya wê çanda Kurdan ve bê şirovekirin. Lewra di civaka Kurdan da çandek pir meşûr e ku her kî dibe bila bibe, dema ku kesek an jî komek xwe bavêje ber bextê malekê, axa û mîrekî, ew mal, ew axa û mîr, mirina xwe jî didin ber çavên xwe, lê wan diparêzin û nadin destên dijminên wan.

Her wekî wê piştî rûxandina Komara Mehabadê, dema Mele Mistefa Barzaniyê nemir, hewl dide ku bi tevî pêşmergeyên xwe derbasî welatê Sovyetê bibe, li bakûrê Kurdistanê li bajarê Agiriyê, di gundê Qewtxesizê da bûyerek pêk tê. Ji ber ku Agirî di sînorê Kurdistana Rojhilad da ye, li gundê Qewtxesizê da bi navê Seyîd Îsiv seyîdek bi nav û deng bi awayekî dizî alîkariya Mele Mistefa Barzanî û pêşmergeyên wî dike. Çawa dibe, leşkerên dewleta Tirk wê yekê dihesin û tên gundê Qewtxesizê. Li gund Seyîd Îsivê kal derdixin meydana gund. Serbazê leşkeran di rûdana wî ya spî da digire û wî bi erdê re kaş dike û di nava gundiyan da uzra wî dişkêne. (Jinên gund dema wê yekê dibînin, rûyê xwe vedirûn û piştî xwe pê ve dikin ku Seyîd Îsivê pîroz di wî halî da nebînin.) Lê heta piştî şêst salî bi şûnda jî dema qîza Seyîd Îsiv Zelîxan Şêxzade li ser nimêjê dua dike, her roj wiha dibêje. *"Fatîha ji ruhê reza Resûlê Ekrem ra, ji Ehmedê Xanî ra û ji Mele Mistefayê Barzanî ra."* Ev helwest, ev hest, ji me re dide xuyandîna ku her çiqasî dewletan destên Kurdan ji hev qetandibin jî, her çiqas ew bi çar parçeyan parçekiribin jî, her çiqasî wan qet hevdu nedîtibin jî lê hêza ruhê netewebûnê, hêza çanda hevpar û mirazên wan yên yekîtiyê, wan nêzî hev dike û nahêle agirê doza dilê wan bête vemirandin. (Borak M. 2022, r. 7)

Dîsa hikariyek din ya folklorê, xizmeta medyaya civakê ye. Di nava Kurdan da bi riya folklorê lê zêdetir jî bi riya beşa wê ya dengbêjiyê vekarê medyayê û ya agahdariya civakê hatiye pêk anîn. Bi saya dengbêjan dîrok û çanda Kurdan, bûyer û qewmînên herêman, pêş ve çûnên bi her awayî li her hêla welat hatine belavkirin. Ew bûyerên dîrokî, heta nîfşên pêşerojê hatine gîhandin. Dengbêjan ji ber ku di kilam û stranên xwe da bûyerên dîrokî anîne ziman, gund bi gund, bajar bi bajar ew gerandine û nîfş bi nîfş domandine, bûne bîra civakê. Ew bûyerên dîrokî carinan bi gotin, carinan bi bi awayê stranên ve li her derê welat belav kirine. Bi vî awayî dengbêjanli gel rista arşîvê rista medyayê jî, pêdiviya nûçe û ragîhandina civakê jî bi cih anîne.

Di vê derbarê da Hayrattîn Ekîncî di xebata xwe ya li ser dengbêjan da wiha dibêje: *“Dengbêjên Kurdan, li ser hemî bûyerên takekesî, civakî û siyasî kilam û destan afirandine. Ji ber vê yekê, stranên dengbêjan arşîvên Kurdan in. Bi xêra kilaman haya Kurdên herêmên cihê cihê ji hev çêbûye. Ji vî aliyê ve kilama Kurdî, peywira medyayê jî bi cih aniye.”*(Ekinci H. 2012, r.91)

Vatiniyekfolklorê jî em dikarin bibêjin yaarşîvkirina bîr û boçînên gel e. Di vê xalê da jî dîsa zêdetir rol û rista dengbêjan derdikeve pêş me. Dengbêjan ji ber ku serpêhatiyên civakê yên girîng û dîrokî anîne zimên, di heman demê da karê arşîvê jî pêk anîne. Di wî karî da rista balkêş teşa û awayê stranên dengbêjên e. Lewra di stranên dengbêjiyê da bûyer bi awayê romanên, an jî bi awayê filmên sînemayan tîn gotin. Ji ber wî awayî ew bûyer û pêş veçûn bi hêsanî ketine nav bîr û arşîva gel. Wekî mînak: Kilama Evdalê Zeynikê ya *“Wey Xozanê, wey Xozanê”* kuşerê Xozana herêma Edeneyêtîne zimên, ji ber wê awayê gotina wekî film, wekî romanê, bala nîfşên nû jî dikişîne û di mêjiyê wan da dibe arşîv. Çimkî nîfşên nû, dema wê kilamê guhdarî dikin, hîn dibinku Kor Husaeyîn paşa çawa çûye ji bo Osmaniyan li Xozanê şer kiriye û li wir çawa çûyeba dilovanê xwe. Bi kurtasî zêdetir bi saya nîrxên folklorê arşîvek ji dîrok û pêşveçûnên gel hatiye çêkirin.

Her wekî wê dîsa rîstek folklorê ya li hember zilm û zorê, li hember serdestiyê, li hember neyîniyan heye. Bi taybetî jî folklorzanên marksîst, peywira folklorê ya protestoyê derdixinên pêş. Ev nîrxandin jî di cih da tê xuyan. Lewra folklor tim li ser hîmê erênîyê ye û li gor daxwaz û mirazên gel e. Wekî mînak: Di destan, çîrvanok û çîrçîrokan da lehnengên çîrokan, dêwên heftserî dikujin, xezîneyên zaliman li feqîr û hejaran belav dikin, nîrx û namûsa gelan diparêzin, mirazan bi hevdu didin şad kirin, xayîn û zaliman didin ceza kirin, avên çeman yên miçîqî li ser gundan û bajaran da diherikînin û zilmkar bavên wan bin jî, ji ser text dadixin jêr û kesên biyanî, lê qenc û dirust û adil li şûna wan datînin ser text. Helbet ev destan û çîrvanokan, li ser gelan bandoreke diafirînin û roj tê wan radikin ser piyan.

Maksîm Gorkî di derbarê rista folklorê ya li ser civakê da çespendinek wiha dike: *“Folklor, tîp û modelên mîrên mîrxwas, zana, leheng, hestiyar, kûr û bedew diafirîne. Bi folklorê ve civakek kedkar û adil û dadmend tê avakirin.”*(Zhokova E. M. 1982)

Rîstek folklorê jî parastina nîrxên gelan li hember bişavtî û asîmîlasyonê heye. Emdikarin bibêjin ku heke gelên bindest xwedî folklorek bi hêz, xurt û zengîn bin, dikarin li hember her cure zordariyê hebûna xwe bidomînin. Dikarin li gel wê asîmîlasyon û qirkirinê li ber xwe bidin. Belkê jî di vê derbarê da mînaka herî balkêş ya

gelê Kurd e. Lewra gelê kurd, ji ber ku di navbera dewletên mezin yê wekî Împaratoriya Osmanî, dewleta Îranê û Ereban da maye, zêde firsenda felat û xweseriyê nedîtiye. Wan dewletan, li ser Kurdan asîmîlasyon û bişavtinek pir giran meşandine. Lê nikaribûne, gelê Kurd ji holê rakin. Bêguman li ku dibe bila bibe, ji holê rakirina reng û deng û cudahiyan gelan û qedexekirina zimanan, qetlîamek civakî ye û kuştina mirovahiye bi xwe ye. Lê mixabin ew bişaftin hîn jî didome. Li Kurdistanê zimanê Kurdan gelek caran hatiye qedexekirin. Kurdên ku bi kurdî xebardane bi hepsê û bi cezayê pereyan ve hatine cezakirin. Zimanê dengbêjan hatiye jêkirin, di gewriya wan da neft hatiye berdan, lê li gel ewqas neyîniyan, gelê Kurd dîsa jî çand, kultura xwe parastîye. Wekî mînak, li bakûrê Kurdistanê ji dema Osmaniyan bigire heta dema Komara Tirk ji bo ku Kurdan di nava xwe da bihelînin û bibişêvin, gelek caran destên hinek Kurdan ji Kurdistanê qetandine, mişextî kirine û sirgûnî nava erd û axa xwe ya Anatoliyê kirine. Li şûna wan, jî Tirk û Erebi û Azerî û koçberên Kafkasyayê û her wekî din anîne Kurdistanê di nava Kurdan da bi cî kirine. Lê pir balkêş e ku yê hatine nava Kurdan, guherîne bûne Kurd, lê Kurdên ku çûne Anatoliyê di nava wan da Kurdiya xwe winda nekirine; ziman û çanda xwe berdewam kirine û heta roja îro jî dîsa Kurd mane. Wekî mînak, Kurdên Anatoliya Navîn, ên li Qeyserî, Qonya, Enqerê, Qirşehîr û herwekî din. ku 100 sal berê, 250 sal berê, an jî 500 sal berî niha sirgûnî nava Tirkan kirine, hîn jî neheliyane. Hîn jî di nava malen xwe da bi zimanê Kurdî dipeyivin. Gelek ciwanên wan di nava têkoşîna neteweya gelê Kurd da, di nava sazî û dezgehên Kurdan da cihê xwe digirin û têdikoşin. Ev yek xaleke mucîzevî ye, girîng e û bi serê xwe hêjayî lêkolînê ye.

Her wekî wê, asîmîlasyon û bişavtin bi ewqasî ve jî nemaye, li gorî lêgerîn û lêkolînên NÇM (Navenda Çanda Mezopotamya) sê hezar (3000) kilam û stranên kurdî wekî yê tirkî hatine destnîşan kirin. (Yildiz Y. 1998) Dîsa di pêşbaziyên dinyayê da koma govendên Kurdan ku di cîhanê da dereceyên bilind bidestdixin, lê wekî nîrx û malên Tirkan tene diyarkirin. Mirov dikare bi sedan mînakên bi vî awayî destnîşan bike. Hîn îro jî li hember dehan milyonan gelê Kurd bêrêziyek mezin tê kirin û di parlamentoya Dewleta Tirkîyê da wexta ku mebûsên Kurd bi zimanê Kurdî diaxêvin, di belgeyên fermî da wekî: *“Bi zimanekî ku nayê fêmkirinhate axaftin.”* tê qeydkirin. Sed car mixabin ku ji ber wan stratejî û taktîkên bişavtin û asîmîlasyonê îro zarokên Kurdan, bi taybetî jî li bakûr zimanê dayîka xwe zêde napeyivin. Heke bi vî awayî berdewam bike, di 20 an jî 30 salên pêşîn da, zimanê kurdî li bakûr dê bi mirinê ve rû bi rû bimîne.

Dîsa taybetmendî û rîstek folklorê jî têkildariya wê ya gerdûnî û navnetewî ye. Bêguman li gel hinek cudahiyan xweser, bi gelemperî aqil, mantiq û pêdiviyên mirovahiye li her derên dinyayê dişibînin hev. Çimkî di navbera çandên gelên cîran da nîrxên folklorêbûnesedema dan û standina çand, tecrube û deskeftinan. Bi wî awayî gelên cuda cuda ji hev haydar bûnê ji hev sûdewar bûne. Wê yekê jî rêya afirandinên nû li pêşiya civakan vekirîye. Sedema şibandina çand û edetên gelan ev têkiliyan wan in. Bi taybetî gotinên pêşyan ji ber ku gotinên gerdûnî ne vê yekê bêhtir derdixin pêş. Digotinan da mantiq eynî ye, lê cudahiya tarz û teşe çêdibe. Gotinên wekî: *“Mala derewîna şewitiye, kesî jê bawer nekiriye. Dizî dizî ye, çi hêkek, çi gamêşek. Bi xweziya, dest nagihêje keziya. Merivê qenc ji kîsê Xwedê, merivê xirab ji kîsê xwe dixwe.”* û hwd.

Ji bilî wan têkilî û bandoran, rîstek folklorê jî li ser wêje û edebiyatê heye. Bi salan gengeşiya têkiliya folklor û edebiyatê hatiye kirin, lê ya ku tê pejirandin ew e ku berê têkilî û bandora folklorê li ser edebiyatê pêk hatiye. Lewra edebiyat piştî folklorê bi

hezar salan şûn da derketiye holê. Ji ber wê jî edebiyatê bingeha xwe ji gelek hêlan ve ji nixrên folklorê girtiye. Helbet bandora edebiyatê jî li ser folklorê çêbûye. Lê di encamê da huner pêş ve çûye. Huner, estetîk û bedewiya folklorê hevpar û kolektîf e, lê ya edebiyatê şexsî ye. Kî nivîsî ye kifş e. Taybetmendiyeke folklorê jî ew e ku jêderka folklorê pir zengîn û pir fireh e. Belkê ya ji wê girîngtir jî ew e ku folklor, ango hunera gelêrî, tim bûye remz û sembola kesayeta neteweyan û tim taybetmendiya wan nîşanî cîhanê daye, lê edebiyat zêde ne hêmanek wisa ye.

Ji ber wan sedemên jorîn, salên dawîn da girîngiya folklorê, ji gelek hêlan ve derketiye pêş. Nixrên folklorê bi taybetî jî yên epîk, mîtolojîk, yên çîrvanokan bi awayekî fantastîk be jî di nava huner da bi taybetî jî sînameyê da derdikeve pêş. Êdî nivîskar, zêdetir li ser wan mijarên folklorê pirtûkan dinivîsin. Di perwerdehiya zarokan da jî nixrên çandî û dîrokî ji zêdetir cih digirin. Wekî mînak filma *“Troya”*, rêzefîlma *“Game Of Thrones”* (Fendên Ji Bo Tac û Text) û filmên *“Mîrê Gustîlkan”* filmên li ser Vîkingan (Vikings) û her wekî din, bingeha xwe ji wan mîtolojiyan digirin. Ev berhem wekîfilm an jî rêzefîlm di tv yan da bi mesrefên milyon dolaran ve tîn çêkîrin û bi salan tîn temaşekirin.

Di derbarê girîngiya folklorê ya li ser zarokan, gotina zanyarê cîhanê Einstein pir balkêş e. Einstein ji ber ku di dinyayê da wekî mirovê pir biaqil tî zanîn, di konferansekê da dayikan jê pirs kirine û gotine: *“Ji bo ku zarokên me hîn jîrtir bibin, em dikarin çi bikin? Hûn ji me re çi pêşniyazê dikin?”* Bersîva Einstein pir balkêş e, dibêje: *“Bila zêde zêde çîrvanokan (çîrçîrok)an bixwînin.”* Lewra ji bo zarokan, xeyalên di nava çîrvanokan da yên bêsînor, asoya mêjiyê mirovan firehtir dikin, xeyal dibin hosteyên pêşveçûnê û dibin avakarên paşerojê. Karl Marks hîn pêş ve diçe û dibêje: *“Hêza xeyalên folklorê, ji bo pêşveçûna mirovahiyê xelatek mezin e.”* (Zhokova E. M. 1982)

Bi kurtasî em dikarin bibêjin: Hikariya folklorê di tenzîmkirina sîstemawelatan bigire, heta arestekirina qeyde û qanûnên civakê, ji wir bigire heta edet, tore, fehm û feraseta însanan, li ser afirandina huner û estetîkê û li ser gelek mijaran heye. Ji ber van hemû hêmanan, divê folklor bi awayekî cidî bê pêşwazî kirin û rûmeta laîq jê re bê nîşandin.

Di vê mijarê da wekî gotina dawî em dikarin vê bibêjin: Ji ber taybetmendiya wê, bersîva gelek pirsan di kelepûrên folklorê da veşartî ye. Di nava Kurdan da gelo çima birakujî û îxanet zêde ye? Çima Kurdan dewletek rêk û pêk avanekirine? Ew gelê Kurd ê ku di dîrokê da bûye afrînerê gelek pêşketinan, çima îro ew qas paş ve maye? Zanyar dikarin sedama gelek pirsan di nava hûrgiliyên folklorê da peyda bikin.

Wekî neteweyek ku di nava pêvajoya vejîn û rizgariyê da, divê Kurd jî girîngiya nixrên folklorê derxînin pêş. Pêwîst e li gel pisporên folklorê, civaknas, zimanzan, dîrokan û beşên zanistê yên din jî bibin alîkar û bi her awayî xebatan pêk bînin. Pêwîst e bi wî awayî nîfşên nû jî hêdî hêdî bi çanda xwe û bi civaka xwe ve bêhtir germ bibin. Lê berî wê hewce ye rêveber û pêşengên civakê bi nixrên gelê xwe xwedî derkevin. Firîda Hecî Cewarî (Ku bi xwe keça folklorzanê mezin, Heciyê Cindî yê) di pirtûka ku li ser jiyana bavê xwe nivisiye de wiha dibêje: *“Pirtûka Folklorê Kurmanca, karekî pir giranbiha ye. Îspatiyeke balkêş e. Paşwextiyê, li Komara Mahabadê, Qazî Mihemedê nemir, pirtûka Folklorê Kurmanca dabû destê xwe, bilind kiribû û gotibû: “Aha ev e qurana me.”* (Cewarî F. 2008, r. 49) Ew helwesta ku Qazî Mihemedê nemir ji bo folklorê Kurd di sala 1946 da daye nîşandan, divê ji serok û rêberên niha ra bibe mînak.

Her çiqas hemû dinya bipejirîne ku folklorê Kurdan pir zengin e jî lê ew kelepûr hîn jî baş nehate berhevkirin. Divê berê em destê xwe sivik bigirin, wan nixên xwe baş berhev bikin. Ya elzem û lezgîn ev e. Ev yek di heman demê da peywira neteweparêziyê ye jî. Loma ez tim dibêjim. *“Dem, ji bo me bûye hût.”* Folklorzan, dîroknas zanyarê hêja Prof. Dr. Celîlê Celîl jî dibêje: *“Bi rastî jî roj tune ku zargotina Kurdan a tradîsyonî tiştekî bi qîmet wînda neke.”* (Celîl C. 2018, r. 23) Em çiqasî destê xwe zû bigirin, em ê gencîneya xwe ewqasî xurt bikin. Helbet îro sinifandin û nixandina berhemên zargotinê qels e, lê ew yek dû re jî dikare pêk bê. Bêguman roj bê dê baştir bê fêmkirin jênegeriya vê mijarê. Dibe ku piştî sîh, çil salî bi şûn da em desten xweli çoka xwe bixin, lê dîrok dê ji me ra bibêje: *“Mîro borî!”*

C) DI CIVAKA KURDAN DA CIHÊ FOLKLORÊ

Wekî ku her kes dipejirîne, dewlemendiya folklorê gelê Kurd di cîhanê da jî cihê pir girîng û balkêş digire. Heçî pisporên ku çand û folklorê Kurdan naskirine, bûne hewaskar û hejmeke zengîniya wê.

Zanyarê Ūris Bazil Nikitin folklorê kurdî wiha dinirxîne. *“Ya ku herî zêde bala lêkolînanan kişandiye, zehf zêde zengînbûna folklorê kurdî ye.”* (Bazil N. 2004, r. 445)

Celadet Alî Bedirxan ji bo pirtûka Memê Alan ya Roger Lescot dibêje, *“Folklorê kurdan ew çend mezin û fireh e ko em pê dikarin îftixar bikin û di nava xelkê de serfiraz bigerin. Di folklorê me de, bê şik şaheser Memê Alan e. Memê Alan malê miletekî Ewropayî bûya, Xwedê dizane di heqê wê de heta niha çend cild kitêb dihatibûne nivîsandin. Me kurdan ew çend guh nedayê. Şair û rêberê me ê mezin Ehmedê Xanî berî sêsed salî bi qîmeta vê destançîrokê hesiya û rabû li ser hîmê Memê Alan kitêba xwe a mezin û abadîn Mem û Zîn anî wîcûdê.”* (Lescot R. 1997)

Li Kurdistanê di şevên dirêj yê zivistanan da, di dîwanên axa û began da dengbêjan stran hesilandine, qewlikbêjan qewlik gotine, alim û melayan, li ser ilm û îrfanê suhbet kirine. Di wan ode û dîwanên gundan da bi wî awayî feraseta civakê kemilandine. Xemên wan belavkirine û xeyalên wan coşandine.

Frederîk Engels vê rewşê bi wî awayî tîne zimên. *“Gundiye ku êvarê bi awayekî jihaldekêti, ji karê xwe vedigere malê, zargotinê kêfa wî tîne cih. Gelek caran bi saya çîrokên folklorîk mala karkerekî, wekîya axa û began dibe qesreke zêrîn û jina wî jî dibe keybanûyeke li ser text.”* (Zhokova E. M. 1982)

Dema ku yek qala folklorê Kurdan bike bêgav e ku qala dengbêjî û jina Kurd û rola wan ya li ser civakê bike. Heke berê em dengbêjiyê hildin dest, divê em bizanibin ku dengbêjî di folklorê Kurdan da dayîka çanda devkî ye. Dengbêjan gotine, lê tim rastiya civakê gotine. Li Kurdistanê çi hebe, çi qewimî be, ew hasilandine û bi awayekî estetîk anîne ziman. Dengbêjan civak ronî kirine. Dengbêj bûne mamosteyên gel, bûne hostayên zimanê kurdî. Dengbêj, him afirîner, him îcrakar, him jî pispor û şopgerên çand û wêjeya devkî ne. Jixwe peyva dengbêj jî ne tenê di wateya muzîkê da ye. Peyvek hevedudanî ye û ji newayê ji muzîkê zêdetir “bêj” angû “gotin” ê derdixîne pêş.

Hayrettin Ekinci ji bo mêjûya dengbêjiyê dibêje: *“Rabirdûya dengbêjiyê di Sumeriyan de dest pê dike, bi Gutî, Qasî, Mîtanî û Medan didome, heta ku tê roja me di nava Kurdan de dibe saziyeke bi hîm û qedîm.”* (Ekinci H. 2012, r. 14)

Mîsyoner E. J. Larson jî Kurdan wekî komeke poetîk bi nava dike û dibêje: *“Ew evîndarên mezin ên stran û muzîkê ne.”* (Gültekin M. 2013, r.50)

Di hêla muzîka Kurdî da jî rista dengbêjiyê gelekî girîng e. Lewra dengbêjî, tenê muzîk an jî nawayeke xweş e, ew di heman katê da opera ye, çîrok e, sînema ye kamera ye, roman e û dîrok e. Ew çîrokên muzîkalî ne. Xwedî naverokeke têr û tijî ne. Stranên Kurdî li ser hîmekî dîrokî hatine avakirin. Di naveroka wan da dîrok, serpêhatî, mêrxasî, îxanet, evîn û hesret heye. Dengbêj û çîrokbêjan ew mîrateya ku dewr hildane, li gor pêvajoya ku di nav da dijîn, moçik bi moçik neqîşandine, parzûn kirine û ragihandine roja me.Ji ber wê yekê ye ku serdestan zimanê dengbêjan jê kirine û di gewriya wan da neft berdane xwarê.

Ji hêla din ve dema em pêvajoya çand û kultira civaka Kurdan dinêrin, dibînin ku dengbêj bûne sembola şan û şerafa mîr û begên Kurdan. Axa û begên Kurdan gelek caran bi dengbêjên xwe ve xwe pesinandine û ji nav û dengen wan hêz girtine. Her çiqas gelek caran dengbêj ji hêla mîr, axa û began ve hatibin fînansekirin jî, lê gelek caran dor hatiye ku dengbêjan ew axa û begên xwe jî rexne kirine. Hinek caran jî rê nîşanî wan dane û bi awayekî xwezahî bûne rêber û şêwirdarên axa û mîran. Di vê derbarê da helwesta şahê dengbêjan Evdalê Zeynikê, ya li hember Surmeli Memed Paşa helwest û rewşeke pir balkêş e. (Borak M. 2020, 32)

Di dîroka dengbêjan da Evdalê Zeynikê wekî mîrê dengbêjan hatiye pejirandin. Nivîskarê Tirk yê bi nav û deng Yaşar Kemal ku bi eslê xwe Kurd e, Evdalê Zeynikê wekî Homeros ê Kurdan bi nav kiriye û gotiye: “Evdalê Zeynikê bavê ramana min e.”(Uzun M. 1998)

Divê her kes bizane ku dengbêjî ji bo Kurdan **patentek** e. Çimkî dengbêjî di qada navneteweyî da ji bo Kurdan taybetmendiyeke orjînal e. Ji bilî ya Kurdan di cîhanê da tu çandek şêweyek bi wî awayî tune ye. Azîn û formê dengbêjiyê şêweyek pir taybet û awarte ye. Divê Kurd rûmetê bidinê û ala dengbêjiyê di asoyên cîhanê da bilind bikin. Her çiqas wekî sazî nebe jî lê ya ku dilê mirov hênik dike îro gelek ciwanên Kurdan stranên dengbêjiyê dibêjin. Ji ber wê divê di her şerd û mercan da dengbêjî bê desteg kirin û bê xelatkirin. Wekî mînak li çar parçeyên Kurdistanê divê bi awayekî xweser û yekgirtî konferansên dengbêjiyê bêne lidarxistin û bi awayekî profesyonel mîhrîcanên dengbêjiyê bêne çêkirin.

Li cihê ku qala folklora kurdan û dengbêjiyê bê kirin, heke qala jina Kurd neyê kirin, ew pênase, ew mijar teqez wê kêm û qels bimîne. Lewra çawa dengbêjî bingeha zargotina Kurdan e, her wekî wê, jina Kurd jî bingeha dengbêjî û çanda Kurd e. Jina Kurdher dem bûye reng û dengê civaka Kurd. Bûye derdbêj, bûye dengbêj. Ji ber wê yekê jî jina Kurd bûye berdevkê çanda devkî. Ên ku bi xebatên zargotinê ra mijûl bûne, dawiya dawî rastiya jinê dîtine û pejirandine ku di navenda zargotina Kurdan da jina Kurd heye. Di her qadên jiyane da şopa jinan dixuye. Lewra barê jiyane herî zêde li ser piştî jinêye. Ji ber wê di gotina pêşiyên da dibêje: “*Barê dinê li mêr, barê mêr li jinê ye.*”Di şer da jî, di aştîyê da jî jin hem sedem in, hem jî encam in. Çimkî jin serkarê jiyane bi xwe ne.

D) Di biwêj û gotinên pêşiyên da xuyandina kesayeta civakê

Hemû beşên zargotinê jî girîng in, lê ji van beşan ya herî zêde derdikeve pêş û rojane tê bi kar anîn, gotinên pêşiyên û biwêj in. Hema bigire her kes her roj biwêj û gotinên pêşiyên bi kar tîne. Çimkî insan bi gotinên pêşiyên ve hem gotinên xwe rengîn dike û dixemilîne hem jî argumanên xwe xurt dike. Gotinên pêşiyên ji bo doz û angaştan dibin şahid, dibin desteg. Ji ber ku gotinên kal û bavan in, bingehek wan, rastiyeke

wanqedîm heye. Gotinên pêşyan kurtencoma tecrubeyên sedan salan in, tu kes derbarê rastiya wan da nakeve nava şik û gumanan,

Di nava gotinên pêşyan da bi awayekî diyalektîk bingeh û jorgeha civakê xwe dide xuyandin. Ji hêla din ve gotinên pêşyan ji ber ku bi aqilê piranî, bi aqilê hevbeş pêk hatine, gotinên rast û xurt in. Ne tenê xurt in, di heman demê da jî kurt in. Ji ber ku kurt in û hev deng û gotinên bedew in, di aqilê mirov da bi hêsanî dimînin.

Di gotinên pêşyan da kesayeta gel, adet û toreya civakê, çanda eşîratîyê (Borak M. 2018, r. 16) xwe dide der. Derbarê îxanet û mêrxasiyê da, dirustbûn û sextekariyê da, bext û miraz da û her wekî wê, rewş û timtêla civakê radixin ber çavan. Bi kurt û kurmancî, di jiyanê da rewş çawa ye, di gotinên pêşyan da jî wisa ye.

Gotinên pêşyan, di heman demê da bi awayekî xwezayî awayê hilberînê û tîkiliyên gel jî tînin zimên. Ji ber wê jî gotinên pêşyan qeyde û qanûnên civakê ne. Loma jî zêdetir bi forma fermanî ve tîne bi kar anîn. Gotinên pêşyan bi wan hemî maharet û pêwendiyên xwe ve navbera nîfşên pêşeroj û paşerojê digihîne hev.

Ji hêla din ve gotinên pêşyan ne tenê li ser jiyan û tîkiliya mirovan, di heman demê da li ser xwezayê (tebîetê) jî gelek çespendinan dîkin. Rewşa hewayê, ya demsal û çandiniyê, pîvanên xwerin û vexwarinê, qeys û rêbazên exlaq, tîkîlî û timtêla erênî û neyînî nîşanî mirovan didin. Me li jor jî gotibû, taybetmendiyeke gotinên pêşyan jî ew e ku gotinên gerdûnî ne. Ango li her derên cîhanê, li her welatî û ji bo her netewewyê bi gelemperî derbasdar in.

Gotinên pêşyan, ji bo ku tu di jiyanê da valahiyek nemîne, rewşa xwe dîsa bi gotinên pêşyan ve nixrandinin. Ji ber wê di gotineke pêşyan da dibêje: *“Pêşyan ji paşyan ra tiştê nehîştine.”* Hinek gotinên pêşyan rewşa nakokiyên bûyeran daye ber çav û gotiye: *“Gotinê pêşyan wekî zêr in, li erdê namînin, yek negire, yek digire.”* Dîsa ji bo rasteqînî û derbasdariya xwe dibêje: *“Gotinên pêşyan betal nabin.”*

Gotinên li ser civaknasî û hişmendiya Kurdan.

Mîr gotî mîr be, cimaeta wî ne hêşîr be.

Tîfaq çiya weldigerîne.

Alimek ji ber alemekê va ye.

Destê meriya ku nebe rêx, devê meriya nabe rûn.

Çovê êlê stûrtir e ji yê mîr.

Gotin ne xerab e, pir şîret ezab e.

Mirovê bê dijmin, mîna miryan e.

Gotinên di derbarê tendirustî, xwarin û vexwarinê da.

Sibehan parî, nîvro heta dikarî, êvaran dixwî, naxwî tu dizanî.

Taşê bi hûnkahî, şiv bi ronikayî.

Birçî rûnê, tîr rabe.

Çar gulm av, beramberî (berdêlê) pariyek nan e.

Bila nan bi te bi şekir be, paşê bixwe.

Sibehan bixwe wekî mîran, nîvro mîna mîrê mîran, êvarê bi xwe wekî feqîran.

Bixwe sîr, sîvê rabe mîna tîr.

Kê rûn xwar û av vewar ew mîr, kê goşt xwar û av vexwar ewî bir.

Gotinên li ser mêranî û merdiya Kurdan.

*An neke nericife, an dikî nericife.
Agirê dostan merivan naşewitîne.
Kê nîrê hevaltiyê xwar kir, stuyê hevalê xwe kul kir.
Di navbera mêranî û qelsmêriyê da mûyek heye.
Mirîşka melisok, serê wê jêkiriye.
Hevalê te şekir be xilas neke.
Mirov kevira davêje birca belek, navêje sepeta rêxê.
Seriye ku neêşe, kundirek jê çêtir e.*

Gotinên materyalist.

*Dinya rast e, axret derew.
Dîn û îman nan e, dema ku nan tunebe, bende îro êzîdiye, sibê misliman e.
Derb ku hate serî, Xwdê wê çawa xelas bike.
Bêxweyî bî, bê Xweda yî.
Got, malo xwedê bi te ra, got, xwediyê min jî.
Tirsa mirinê, her kesî dajo ser dua kirinê.
Xewa aliman, çêtir e ji taetê sofîyan.
Heciyo, neçe hecê, solan neqetîne li rê, hec ew e ku tu lê.
Cila ji mala te ra gerek e, ji camiyê ra heram e.*

Gotinên di derbarê jinan da.

*Jin kela mêran e.
Barê dinê li mêr, barê mêr li jinê ye.
Şixulê jinan sîh û sisê ne, di nav da av û ardû belî ne.
Nefsa mêran yeke, ya jinan neh in. Mêr bi wê yekê nikarin, jin bi nehan dikarin.
(Nefsa mêran yek e lê bê perde ye. Nefsa jinan heft in, lê heft perde li ber in.)
Jin hene ji bo rêx û reşî, jin hene ji bo tevn û teşî, jin hene ji bo şahî û xweşî.
Jinê dil kir, mêrê xwe sil kir.
Mala ku jinê ava kir, Xwedê jî xera nake.
Jinê dil kir, dîwar qul kir.*

Gotinên li ser ezîtî û rojane fikirandina Kurdan.

*Evro bixwe, ji sibê ra Xwedê kerîm e.
Kera ku barê min ne lê be, ez nabêjim ços.
Pişika îro ji kezeba sibê çêtir e. (Toraqa îro ji rûnê sibê çêtir e.)
Ceneta ku ez ne lêbim, bila ker tê da vegezvin.
Bila ne li agirê min be, bila ber agirê mala bavê min be.
Girara ku para min tev tunebe, bila serîkî sa di nav da be.
Karê ku ne ji min ra, wekî bayê serê min ra.*

ÇAVKANÎ:

Bedran Hîkmet, *Teoriyên Folklorê*, Diyarbakir 2016 Weşanên Lîs r . 11
Bedran Hîkmet, *Teoriyên Folklorê*, Diyarbakir 2016 Weşanên Lîs r: 10
Basil Davidson, *Angola Kurtuluş Mücadelesi*, Yöntem yayınları Stembol 1976
Huseyin Karataş, *İnsanê Di Bin mêtîgeriyê da*, Peri Yayinlari istanbul 2010 r. 15

Mustafa Borak, *Çîrokên Biwêjan Cild VI. Weşanên J&J Ankara, 2020 r. 31* Li Finlandiyayê zimanê Fînî di navabera % 30 de tê bikaranîn. (Viki pedia)
 Çobanoğlu. Ö, *Halkbilimi Kurumları* r.121
 Mustafa Borak *Folklor û Rista Wê Ya LiSser Civakê (2022)* Destana Fîrdevsîya bi navê Şehname, her çiqasî lehengê wî, Rostemê Zal bi eslê xwe Kurd e jî lê dîsa jî wekî nirxek Farisan hatiye nîşandan. Fîrdevsî bi xwe jî di Şahnameyê da dibêje : “Rostem î Kurd.” Ji bilî wî Sadî Şîrazî,
 Dîrokvan Şerefhan Bitlîsî û Heciyê Cindî jî Rostemê Zal wekî Kurd qebûl dikin.
 Mustafa Borak, *Çîrokên Biwêjan Cild VI. Weşanên J&J Ankara 2020 r. 33*
 Misyonerên Îngilîz, Rûs, Îtalyan, Alman û her wekî din li ser folklorê gelên paş ve mayî sekinîne, lêkolîn kirine û gelek caran zimanê wan gelan hînbûne. Ji wan misyonerên ku hatine Kurdistanê, hinekan bi awayekî dostane ew xebatên xwe pêş ve birine û li welatê xwe weşandine. Ew weşan, ew xebat, îro ji bo Kurdan bûne belgeyên girîng. Di vê derbarê da mîsyonerê herî hêja yê Îtalyan Maurizio Garzonî ye. Maurizio Garzonî li ser ziman û çanda Kurdî xebitiye û “*Gramera Kurdî*” ya Latînî amade kiriye. Ev gramer wekî gramera kurdî ya yekem tê zanîn. Maurizio Garzonî ev xebata xwe di sala 1787 an da li Romyayê çap kiriye. Ji ber vê xebata wî ya hêja, Garzonî wekî “Bavê Kurdolojiyê” tê bi nav kirin.
 Mustafa Borak, *Çîrokên Biwêjan Cild VI. Weşanên J&J Ankara 2020 r. 33*
 Ji wan misyonerên yek jî Alexandra (Îskender) Jabaye. Jaba yê ku bi eslê xwe Polon e. Jaba, di salên 1860 da li Erzurumê konsolosiya Îris kiriye. Bi alîkariya Mela Mahmûdê Bazîdî zimanê Kurdî hînbûye. Dû re jî bûye pisporê kurdolojiyê. Jaba, li ser eşîratên Kurdan, çîrokên kurdî, û serpêhatiyên Kurdan xebitiye. Ji bilî wê, li ser ziman û ferhenga kurdî jî xebat kirine. Ferhenga wî ya Kurdî-Fransî hatiye çapkirin. Li Rûsyayê arşîvek kurdî ya zengîn ku ji 54 beşan û 4017 rûpelan pêk tê amade kiriye. (Ev arşîva wî ji hêla rêveberên zanîngeha Artûklyê ve hatiye kopîkirin û niha di arşîva wan de cih digira û li benda lêkolînê ye.)
 Şerefhan Cizîrî *Kultur û Edebiyata Devkî*, weşanên nûdem, Stockholm 1999 r. 8
 Ramazan Pertev, *Edebiyata Kurdî Ya Gelêrî* weşanên Avesta 2015, r. 31 Stembol
 İlhan BAŞGÖZ * Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, p.1535-1547 Turkey
 Firîda Hecî Cewarî, Heciyê Cindî Jiyan û Kar Weşanên Lîs 2008, r. 49 Stembol
 Mustafa Borak *Çîrokên Biwêjan Cild I. Weşanên J&J Dîyarbakir. 2018*
 Bahoz Baran *Ötekilerin Gündemi-hevpeyvin-Amed* 2018
 Tekin ÇİFÇİ *Di Kilamên Evînî yên Dengbêjan da Temaya Jinê* (Teza lîsansa bilind) Mêrdîn 2012
 Mustafa Borak *Folklor û Rista Wê Ya LiSser Civakê 2022* Ev bûyer ji hêla qîza Zelîxan Şêxzadê ve hatiye gotin ku niha li bajarê Îzmirê diji.
 Hayrettîn Ekîncî *Dengbêjî*, Weşanên J&J (Pêşgotin) 2013, r. 14 Stembol
 E. M. Zhokova, Sovyet Tarih Ansiklopedisi 1982)

Mustafa Borak *Folklor û Rista Wê Ya Liser Civakê* (2022) Ji ber ku peyva “çîrok” tê wateya çend cureyên cuda, ji bo beşa ku bi tirkî jê ra dibêjin “*masal*” di îngilizî de “*tale an jî fish story*” tê gotin. Me jî li şuna wê peyvê peyva “çîrçîrok” bi kar anî. Lewra di vê peyvê de *çîrkirin*, ango wateya *têfirandin*, *nepixandin* û lê zêdekirin heye. Ji ber wê yeke jî baştir cih digire. Lê di komxebata li Amedê da ya sala 2019 da ji bo wê mijarê peyva *çîrvanok* hate pejirandin, ji ber wê ji vir bi şûn da ez ê jî têgiha *çîrvanok* ê bi kar bînim.

Bazil Nikitin, Kûrtler, Gendaş, Istanbul, 2004 s. 445
 Memê Alan, Roger Lescot, Avesta 1997
 NÇM (Navaenda Çanda Mezopotamya Şaxa İzmirê (Ji notên konferansa Yilmaz Yildiz) Hayrettin Ekinci Dengbêjî, Weşanên J&J (Pêşgotin) 2013, r. 91 Stembol
 Mehmet Gültekin, *Zargotina Kurdên Serhedê Avesta*, 2013 Stembol
 Mustafa Borak, *Çîrokên Biwêjan Cild V. Weşanên J&J Ankara 2020 r. 32* Di Şerê Çûkûrovayê yê Xozanê de Evdalê Zeynikê, raxneyan li Surmeli Memed Paşa dike. Dixwaze ew şer berde û vegera mala xwe. Jixwe balkêşiyek jî ew e ku Surmeli Memed Paşa jî di wî şerî de dimire.

Mehmet Uzun, *Dengbêjlerim*, 1998 Stembol
 Mustafa Borak, *Çîrokên Biwêjan Cild II. Weşanên J&J Ankara 2018) r. 16* Çanda eşîratîyê: Di vir da têgiha eşîratî ne ji bo wateya rêxistiniya civakî ye. Ne di wateya feraseta paşverû ye. Di nava gel da di wateya helwest û çanda merdî, mêranî, mêvanperwerî, mirovahî, soz û bext da hatiye bi kar anîn.

Celîl Celîl, *Zargotina Kurdên Sûriyeyê Weşanên Doz*, Stembol, 2018

FOLKLOR VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Özet:

Folklorel birikim, toplumun aynası, kişiliği ve ortak akı olduğu için, toplumun gelişiminde ve örgütlenip değişmesinde de çok önemli roller üstlenir. Genel olarak ulusal kimliğin bir sembolü ve sonucu olarak görüldüğünden, 19. Yüz yılda hem miliyetçi Almanya, İtalya, İspanya gibi ülkelerin, hem de sosyalist blok olan Sovyet ve Çin gibi ülkelerin teoristleri toplumu etkilemek ve değiştirmek için folklorik değerleri çokkullanmışlardır. Nasıllı Osmanlı imparatorluğunda birçok değişik din ve kültürel özelliklere mensub halklar “*Osmanlılık*” şemsiyesi altında birleştirilip eldetutulmaya çalışılmışsa. Sovyetlerde de “*Sovyet*” şemsiyesi adına aynı şeyler yapılmıştır. Çünkü toplumun kültürel genetik şifreleri folklorun ruhunda gizlidir. Bu devletler folklorun bu gücüne inandıklarından, folkloru çok önemsemişlerdir.

Emperyal devletler çeşitli geri kalmış ülkeleri tanımak ve onları uzun süreli elde tutabilmek için misyonerlerini o ülkelere göndermiş, onların folklorik değerlerini ve dillerini araştırmışlardır. Hatta ilk Kürt grameri de böylece (1787) yazılmıştır.

Türkiye cumhuriyetinin ilk yıllarında (1932) “Halk Evleri” kurularak ve burada folklorel değerler öne çıkarılarak çok güçsüz olan Türkleşme, uluslaşma süreci geliştirilmeye çalışılmış, bunda da başarılı olmuşlardır. Ama bu uygulamalar, başka halkları asimile etme, hakir görme, hakaret etme ve dillerinin, kültürlerinin yasaklamalarla gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki detaylar kürtçe sunumda ayrıntılarıyla verilmiştir.

Egemen ve emperyal devletler işgal ettikleri ülkelerde asimilasyon politikalarında da folklorik değerleri çok kullanmışlardır. Hatta Socyetler Birliğinde ve başka ülkelerde yer yer folklor kahramanlarının adları bile değiştirilip istenen başka kişilerin adları halklara benimsetilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz folklor değerlerinin güçlü oluşu, asimilasyon ve eritme politikalarının da çoğu zaman boşa çıkmasını sağlamıştır.

Halkların baskıya, işgale ve asimilasyona karşı direnme ve mücadelelerinde de özellikle epik kahramanlık destanları önem kazanmışlardır. Örneğin Finlilerin Kalevala destanı Rusya'nın Filandiya saldırısında direniş ve mücadelenin sembolü ve ilhamı olmuştur. Tabiki mezopotamyada Gılgamış, Yunanların İlyada ve Odesası, İran'ın Şehnamesi, Türklerin Köroğlu ve Dadaloğlu destanları, Hinduların Mahabharatası, Rusların İgora'sı, İspanyolların La Cid'i gibi bir çok destan toplumun değişim ve gelişiminde ve ruhsal dünyalarında önemli roller oynamıştır.

Kürtlerde de Newroz bayramı olarak kutlanan, Kawa'nın zalim Dehaka baş kaldırışı ve Kürtleri newroz ateşinin etrafında birleştirmesi çok önemlidir. Yine Kela Dîmdîmê destanı halen de heyecan verebilecek derecede önem arz etmektedir.

Özellikle devlet kuramayıp üst düzeyde örgütlenemeyen halklar için folklor hem tarihsel olayların aktarımı, hem de çeşitli sözlü etkinliklerle arşiv görevi de görmüştür. Dengbêlik bu konuda Kürtlerde çok önemlidir. Çünkü dengbêlikte müzik genellikle bir araçtır, çünkü dengbêlikte olaylar, detaylarıyla şiirsel olarak anlatılır ve bir kamera gibi, göz önüne serilir.

Marksist folklorcular, folklorun protesto özelliğini öne çıkarmış ve halkların destan kahramanlarının iyilik ve yiğitlik gibi olumlu özelliklerini örnek aldıklarını öne sürmüşlerdir.

Folklor, bir çok alanda yaptığı gibi, dilin gelişimine de doğrudan etki etmektedir. Çünkü dilin özü ve kelimelerin kaynağı konusunda folklorik değerler en önemli kaynaklardır. Bütün bunlara bağlı olarak folklorla toplumlarda ortak bir kültür oluşturulmuştur. Bunun sonucunda da ortak bir zihniyet ve mantık ve ortak tavır sahibi olma gelişmiştir. Bu yüzden hangi halkın hangi olay karşısında ne gibi bir tavır göstereceği üç aşağı beş yukarı öngörülebilmektedir.

Folklor, bir çok etkinliği ile, özellikle dengbêlik geleneğiyle aynı zamanda tarihsel bilgi, medya ve haber alma görevini de yerine getirmiştir.

Öte yandan folkloru sadece halkların tek başına ve sadece kendi öznel yaratımı olarak değerlendirmek de doğru değildir. Çünkü tarihsel gelişim sürecinde başta komşu halklar olmak üzere, dünyanın hemen hemen bütün halkları birbirlerine çok şey vermiş ve almışlardır. Özellikle atasözlerinde büyük bir mantık ve anlayış birliği vardır. Yine iyi bir inceleme ve araştırma yapıldığında görüleceği üzere, dinlerde de cennet, cehennem, iyilik, kötülük, sırat küprüsü, aydınlık ve karanlıktanışları birbirine çok benzerlik göstermektedir.

Ayrıca Kürt Folklorunda kadının rolü, başlı başına genişçe işlenmesi gereken bir konudur. Çünkü Kürt kadını, kültürel gelişim sürecinde acısıyla, tatlısıyla her zaman merkezi düzeyde bir rol oynamıştır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Kürt kadını yaratımı ve emeğiyle bu alnın da anası ve baş rol oyuncusudur.

FOLKLORE AND ITS EFFECTS ON SOCIETY

Abstract:

Folklore plays a very important role in the development, organization and change of the society, as it is the mirror, personality and common mind of the society.. It is generally seen as a symbol and outcome of national identity.

That's why in the 19th century, it has been used a lot to influence and change both in nationalist countries such as Germany, Italy, Spain, and in countries such as the socialist Soviet and China. Because the cultural genetic codes of the society are hidden in the soul of folklore. These states also gave great importance to folklore because they believed in this. In the first years of the Turkish Republic (1932), "People's Houses (or Community Centre)" were established and the process of nationalization was tried to be improved.

Sovereign and imperial states used folkloric values a lot, especially in their assimilation policies in the countries they occupied. Especially heroic epics have gained great importance in the resistance and struggle of the peoples. For example, the Finnish Kalevala epic became the symbol and inspiration of resistance and struggle in Russia's attack.

There are many epics such as Gilgamesh, Greeks' Iliad and Odessa, Iran's Shahnameh, Turks' Köroğlu and Dadaloğlu epic, Hindus' Mahabharata, Russians' Igora, Spaniards' La Cid, and these epics have played an important role in the change and development of society.

The Newroz epic for the Kurds, Kawa's revolt against the cruel Dehak and the unification of the Kurds around the Newroz fire are very important.. Again, the epic of Kela Dîmdîmê is still exciting.

Folklore has served as an archive for people who cannot establish a state and cannot be organized at a high level, both by transferring historical events and by various oral activities. Dengbêjlik played a very important role among the Kurds in this regard.

Folklore also directly affects the development of language. Because folkloric values are the most important source about the essence of language and the source of words. As a result of all these, a common culture was formed with folklore. As a result, a common mentality and logic and a common attitude have developed.

In addition, the role of women in Kurdish Folklore is an issue that needs to be covered extensively. Because Kurdish women played a central role in cultural development. Like all over the world, Kurdish women are the mother of this field with their creation and labor.